

УДК 811.163.42'06'373.7'364:070

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ХОРВАТСЬКИХ ГАЗЕТ

Наталія ХОРОЗ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19, Львів, 79000
Кафедра іноземних мов*

У статті досліджуються особливості функціонування фразеологічних зворотів хорватської мови на шпальтах сучасних хорватських газет. Детально вивчається застосування до фразеологізмів прийомів видозміни їх семантики, які полягають у створенні двопланового звучання фразеологічних одиниць – як десемантизованого цілого і вільного словосполучення-прототипа.

Ключові слова: трансформація, фразеологізм, подвійна актуалізація.

Газета як один із найпоширеніших засобів масової інформації відіграє важливу роль у формуванні громадської думки. Визначальною рисою мови газети є емоційно-експресивне наповнення інтелектуальної, раціональної інформації, що сприяє її ефективнішій дії на адресата. Один із засобів досягнення цієї мети, що є в розпорядженні авторів статей – вдалилий добір мовних засобів. З огляду на це, вони доволі часто звертаються до одиниць фразеології, “які відображають явища емоційно-вольової сфери психіки суб'єкта мовлення і, зважаючи на це, відповідним чином апелюють до емоційно-вольової сфери психіки адресата і через неї до його інтелектуальної сфери (шляхом емоційного зараження, сугестії, переконання) з метою регулювання його поведінки”¹. При цьому адресанти штучно збільшують прагматичний потенціал фразеологізмів, застосовуючи до них різного роду трансформації.

Одним зі способів okazіонального трансформування фразеологізмів є навмисне створення семантичної двоплановості їх звучання – як стійкої десемантизованої сполуки з цілісним значенням і як вільного словосполучення із незв'язаними значеннями складових. Цей стилістичний прийом, який має назву “подвійна актуалізація фразеологічних одиниць (ФО)”, служить ефективним засобом забарвлення тексту елементами комізму, сатири, іронії. Як влучно висловився В.Алексеев, “каламбур (тут – подвійна актуалізація), якщо містить у собі іронію, сарказм, виправданий соціально-психологічною сутністю образу, природний (не штучний) у контексті – дієвий засіб створення сатиричного ефекту”². О.Земська справедливо зауважила, що “найбільша виразність створюється в тих випадках, коли... двопланове осмислення слів не просто створює враження сміш-

¹ Киселева Р.А. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград, 1978. С.106.

² Алексеев В.А. Оружием политической сатиры. Москва, 1979. С.164.

ного, а служить гострою формою в'їдливого натяку, вказівки на ті чи інші приховані, проте суттєво важливі риси зображуваного”³.

Механізми реалізації подвійної актуалізації в контексті різноманітні. У статті досліджуються лише деякі з них. Для детального вивчення обрані способи створення ефекту подвійної актуалізації ФО шляхом трансформацій структури, граматичних трансформацій ФО та застосування до ФО риторичних фігур. Такі видозміни порізнюють впливають на нормативне значення ФО.

Для унаочнення цього прийому в сучасних хорватських газетних текстах, розмежуємо фразеологізми залежно від того, виражає етимон фразеологізму реальний факт дійсності чи є виразником нереального факту. Для позначення ФО, значення яких є результатом метафоричного переосмислення дійсних явищ, використовується термін “реальні ФО”. Відповідно, фразеологізми, прототипи яких позначають неіснуюче в природі явище, називаються “ірреальними”.

Між реалізацією подвійної актуалізації реальних ФО та ірреальних ФО існують певні відмінності. Реальні ФО можуть набувати в контексті семантичної двоплановості як всієї ФО, так і її окремих елементів, тоді як ірреальні ФО реалізують двоплановість змісту лише на рівні окремих компонентів. Відмінності, власне, й пояснюються наявністю чи відсутністю в мові генетичного прототипа ФО. Коли ж ідеться про актуалізацію окремих компонентів, застосовану до реальних ФО, то, незважаючи на це, двопланово сприймається стійка сполука загалом, на відміну від ірреальних, де семантизація партитивна.

Реалізація семантичної двоплановості всієї ФО має назву “повна подвійна актуалізація”. Якщо ж у контексті відновлюється прямий номінативний зміст окремих компонентів, то йдеться про *часткову подвійну актуалізацію*. Таким чином, застосування повної подвійної актуалізації можливе лише до реальних фразеологізмів, часткової подвійної актуалізації – до ірреальних.

Спершу розглянемо випадки повної подвійної актуалізації в тексті, досягнені застосуванням різних структурно-семантичних трансформацій. Повна подвійна актуалізація тоді досягається шляхом семантизації окремих компонентів, що спричиняють дефразеологізацію ФО загалом.

Повна подвійна актуалізація ФО може відбуватися внаслідок оказіонального розширення її формальних меж. Пряме лексичне значення одного з компонентів ФО при цьому актуалізується, від чого ціла сполука існує паралельно у двох смислових “вимірах”: фразеологічному та лексичному. Наприклад, 1) *Badinter hladi vrući hrvatsko-slovenski krumpir* (Poslovni dnevnik, 26.07.2007). Тут трансформовано фразеологізм (*dobiti, staviti komu u ruke, uvaliti komu*) *vrući krumpir* “перекладати на кого-небудь клопоти, турботи щодо вирішення якої-небудь проблеми; самому вирішувати проблеми, які на тебе переклали інші”. Етимоном цього фразеологізму є сполучення слів “гаряча картоплина”. Тут семантизовано всі компоненти субстантивної ФО. Семантизація компонента *vrući* (гарячий) відбулася внаслідок додавання до ФО процесуального компонента *hladiti* (студити), пов’язаного спільною темою з компонентом *vrući* (в його лексичному значенні). А семантизації компонента *krumpir* автор досяг завдяки актуалізатору буквального значення *hrvatsko-slovenski*, який вказує на належність; 2) *Teško je nekad bilo bez Boško Buha. Koji je bacio bombe na neprijatelja u bunkerima. Druga su vremena. Buha Škegro ima daleko bolje uvjete za razbijanje dušmanskih redova. Tako je to*

³ Земская Е.А. Речевые приемы комического в советской литературе // Исследования по языку советских писателей. Москва, 1959. С.240.

sa buhom. Želi popit svakom najmanje 22% krvi (Feral Tribune, 26.06.1998). У контексті трансформовано фразеологізм *piti krv komu* (“психологічно знищувати кого-небудь, використовувати у своїх цілях”). Його етимом є сполучення слів “пити кров”. Семантизація компонента відбувається внаслідок розширення структурних меж ФО актуалізатором буквального значення субстантивного компонента *krv* (кров), який наче несе уточнюючу характеристику, вказуючи на кількість крові, яку мають намір випити.

Повна подвійна актуалізація фразеологізму досягається і за допомогою застосування до нього кількох структурно-семантичних прийомів трансформації: *Znak da je u nas politika doista na tako niskim granama da svatko može pomisliti i umisliti si da je bolji od drugih, premda ni u čemu pojma nema? Da za politiku ne treba ništa drugo osim galame, par novinara u vlastitoj sviti i debela koža, osobito na obrazima?* (Vjesnik, 28.12.1999). В уривку поміщено два синонімічні фразеологізми з тотожною синтаксичною конструкцією: *(imati) debelu kožu* (бути нечутливим до образ, критики, докорів, не мати гордості) та *(imati) debeli obraz* (бути позбавленим почуття гідності, достоїнства), які зазнали таких трансформацій структури і, як наслідок, семантичної двоплановості: 1) контамінації зевгматичного типу, що полягає у сполученні в тексті двох ФО на основі наявного у них спільного компонента. У цьому випадку фразеологізми інтегровано в складну синтаксичну конструкцію спільним у їхньому складі ад’єктивним компонентом *debeli* (товстий). Спосіб синтаксичного зв’язку, яким сполучено ці дві ФО, сприяє асоціюванню ФО-гібрида як вільного словосполучення, оскільки частину ФО *(imati) debeli obraz*, а саме її компонент *obraz* (його морфологічно переоформлено – утворено форму множини), розміщено після ФО *(imati) debelu kožu* і він у ФО-гібриді виступає в ролі обставини місця. Результатом контамінації є ФО *debela koža na obrazima* (буквальний зміст – товста шкіра на щоках); 2) розширення контамінованої ФО оказіональним словом *osobito* (особливо), яке теж “долучилося” до актуалізації предметного змісту контамінованої ФО: воно наголошує, виділяє частину тіла, де шкіра є найтовстішою. Обидва використані прийоми трансформації спричинили семантичні перетворення ФО в тексті. Фразеологізм дефразеологізувався, надавши контекстові саркастичного звучання. Оскільки контаміновано фразеологізми зі спорідненим значенням, то новоутворена одиниця зберігає загальну семантичну співвіднесеність на рівні її денотативного аспекту з кожною ФО, залученою до контамінування, і посилює конотації.

Повна подвійна актуалізація може виникати внаслідок застосування до фразеологізмів різних граматичних трансформацій. Автори синтаксично переоформлюють традиційні усталені звороти і/або змінюють морфологічні характеристики окремих складових елементів ФО, що спричиняє двопланове сприйняття фразеологізму. Наприклад, 1) *Održava se “Višestrani Vjesnikov stol”, oko kojega će se, nadamo se, okupiti neke od uglednijih osobnosti našeg javnog, društvenog, političkog, intelektualnog i masmedijskog okružja. Naš stol nije “okrugao”...* (Vjesnik, 15.03.2000). Перетворивши ствердну конструкцію нормативного фразеологізму в заперечну, автор констатував відсутність певної ознаки в предмета, названого одним зі слів-компонентів ФО. Семантично монолітне сполучення слів *okrugli stol* (обмін думками щодо певних питань, який відбувається за умов рівноправного становища учасників) розщеплюється шляхом перетворення його у семантично полярне через заперечення іманентної властивості предмета (іманентна властивість предмета, про який ідеться, тут мається на увазі лише у зв’язку з фактом дійсності, що став основою для метафоризації). Уявлення про круглий стіл як важливий елемент переговорів без цільних, пріоритетних місць

деформується у контексті завдяки зауваженню автора, що стіл не круглий. Тобто, насамперед у свідомості реципієнта стіл постає як предмет, а потім уже розуміється переносність звучання – “нерівноправність деяких учасників переговорів, обмеження їхніх прав”; 2) *Kad je pak o Ivaniševiću riječ, nije prvi put da je “zatresao brda, a rodio se miš”* (Vjesnik, 8.06.2000). Для вербальної передачі екстралінгвальної ситуації автор тексту вжив у статті ФО *tresla su se brda, rodio se miš*, словникове значення якої “невиправдано перебільшувати важливість якої-небудь події, факту”. Він майстерно використав образ фразеологізму, трансформувавши його першу частину *tresla su se brda*, внаслідок чого вона дефразеологізувалася. Традиційно цей фразеологізм синтаксично складається з двох простих безособових речень. Журналіст за допомогою морфологічної трансформації дієслівного компонента *tresli se* перетворив перше речення – *tresla su se brda* (тряслися гори) – в означено-особове (затряс гори). Таким чином, дія, яка традиційно відбувається незалежно від чийогось втручання, отримала в контексті суб’єкта її реалізації – міністра юстиції С.Іванишевича. Незвичність і комічність ситуації полягає в тому, що журналіст приписав конкретній особі дію, виконання якої для неї є майже нездійсненним. Граматичне переоформлення сприяло відтворенню у свідомості читача внутрішньої форми цієї ФО. Абстрагування, відхід від конкретної ситуації відбувся внаслідок асоціювання процесу дрижання гір (який здійснюється самовільно) як чогось грандіозного, вагомого, величного (в контексті цей процес здійснює С.Іванишевич). Контрастом для цього явища є узагальнення іншої конкретної дії – *rodio se miš* (народилася миша), тобто, відбулася якась незначна, неважлива подія. Щоб визначити фразеологічне значення трансформованого компонента, перефразуємо тлумачення ФО таким чином, щоб досягти ізоморфізму з її лексико-граматичною схемою і отримаємо: “заявляти про здійснення чого-небудь грандіозного, але отримати жалюгідні результати”. Трансформований фразеологізм конкретизує суб’єкта позначуваної ним дії і реалізує метафоричне значення.

У наведеному прикладі трансформована в контексті ФО синтаксично організована таким чином, що в ній сурядним зв’язком поєднано дві незалежні дії, тому подвійна актуалізація більшою мірою стосується тієї частини ФО, яка, власне, й зазнала морфологічних, синтаксичних видозмін. Водночас такий стилістичний прийом надає контекстові відтінку іронії, є певною оцінкою подій, які висвітлюються у статті.

Щоб надати повідомленню іронічного звучання та акцентувати увагу реципієнта на ньому, автори подекуди вдаються до використання риторичних прийомів. Повна подвійна актуалізація може реалізуватися внаслідок застосування оксиморону – “фігури мови, що полягає у спеціально заданому поєднанні слів з протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи. В основі оксиморону часто лежить поєднання двох антонімів”⁴). У “Літературознавчому словнику-довіднику” Р.Гром’яка, Ю.Коваліва⁵ вказано на несподіваний експресивний ефект, якого досягає автор внаслідок використання цього стилістичного засобу мови.

Оксиморон, який автор застосовує до фразеологізму, заснований на навмисному поєднанні взаємовиключних, суперечливих понять, явищ, що створюють абсурдність, алогічність ситуації, якщо брати до уваги вільне словосполучення – прототип цього фразеологізму. Для навмисного створення алогічності звучання ФО журналісти використовують слова-поширювачі, які приєднуються до одного з субстантивних

⁴ Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. 2-е доп. вид. С.433.

⁵ Літературознавчий словник-довідник / Гром’як Р.Т., Ю.І.Ковалів та ін. Київ, 1997. С.517.

компонентів ФО: *...ono što je Aleksandar Stanković jučer priredio puku..., dovedši Šeksa kao gosta u svoju... emisiju, spada u jedan od najgorih oblika sadomazohizma. S urednikom, kojem se od očaja dizala nepostojeća kosa na glavi, solidarizirali su se i kamermani zoomirajući profil nosa predsjednika Sabora, a taj je takav da je svojedobno vjerojatno prestrašio i premijera Sanadera...* (Novi List, 11.10.2004). Тут трансформовано ФО *diže se komu kosa na glavi* (“бути враженим, приголомшеним; відчутти страх, жаж”). Її буквально значення – волосся на голові піднімається. Вставне слово *nepostojeća* (неіснуюча), прив’язуючись до субстантивного елемента *kosa* (волосся) у його прямому значенні, актуалізує буквальный зміст фразеологізму. Результатом розширення структурних меж фразеологізму *diže se komu kosa na glavi* стало приписування суб’єктові/предметові (якщо аналізувати прототип) ознаки, внаслідок чого дія, яку традиційно в прототипі здійснює цей суб’єкт/предмет, суперечить логіці існуючих понять: неіснуюче волосся на голові встало дибки.

Унаслідок застосування до фразеологізмів оксиморону автор заряджає контекст елементами іронії та сарказму, виявляючи таким чином власне ставлення до описуваного явища. Семантика фразеологізму посилюється і зберігає свою метафоричність.

Крім фразеологізмів, образна основа яких спирається на реальну дійсність, подвійна актуалізація може стосуватися і фразеологізмів, прототипи яких виражають нереальну дію. У таких випадках подвійна актуалізація реалізується на рівні окремих компонентів. У таких випадках ідеться про часткову подвійну актуалізацію.

У підібраних нами прикладах цього явища часткова актуалізація створюється а) за допомогою експлікативних слів, що стосуються одного з компонентів фразеологізму, б) при коментуванні змісту компонентів, в) внаслідок використання в контексті слів, тематично пов’язаних із компонентом ФО.

Причину повернення буквального значення певним компонентам ФО внаслідок введення нових компонентів Л.Болдырева вбачає в тому, що “значення цих компонентів через свою новизну і незвичність не може бути деактуалізовано такою ж мірою, як компоненти ФО, серед яких вони перебувають... Алогізм у лексичному зв’язку слів у контексті, який зазвичай виникає як результат вказаного виду актуалізації, сприяє комічному ефекту”⁶. Наприклад, 1) у статті під назвою “*Kako prodati morską maglu*” (Vjesnik, 7.05.2007) з’ясовується питання, чи міжнародний договір про межі територіальних вод Хорватії та Словенії насправді чинний, чи влади обох країн подають неправдиві відомості щодо цього факту; 2) *Protekli smo tjedan bili svjedoci prodavanja nacionalne magle u korist privatnog profita i u vezi s privatizacijom Ine* (Vjesnik, 21.06.2003). У наведених уривках поміщено фразеологізм *prodavati maglu* зі значенням “обманувати, давати брехливі обіцянки”. Компонент фразеологізму *magla* в обох випадках зазнав семантизації внаслідок додавання до нього атрибутів-уточнюючих слів. Проте, в контекстах реалізується фразеологічне значення фразеологізму *prodavati maglu*, в якому поширювачі відіграють роль своєрідних конкретизаторів сфери діяльності, про яку йдеться у статті, приналежності кому-небудь тощо.

У наступному прикладі спостерігаємо застосування до однієї ФО кількох прийомів трансформації: *Zajednički izborni program doista nije bogzna koliko važan - ako ga doneseš. Ali, ako se tome suprotstavljaš tvrdoglavo poput prznice, onda iz muhe nastaje slon, koji je u hrvatskoj političkoj staklarnici u ovih nekoliko posljednjih tjedana napravio već toliko loma i buke da je ozbiljnom čovjeku najbolje držati se po strani i ne sudjelovati u tome*

⁶ Болдырева Л.М. Речевые стилистические варианты фразеологических единиц (На материале прессы ГДР и современной немецкой литературы) // Учен. зап. 1-го МГПИИЯ. Вып. 30. Москва, 1964. С.59.

(Feral Tribune, 13.03.1999). Тут часткової подвійної актуалізації зазнав фразеологізм *od tuhe praviti slona* (перебільшувати). Актуалізатором буквального значення його компонента *slon* є фразеологізм *biti kao slon u trgovini porculana* у значенні “бути дуже незграбним, невмілим, невірним у ситуації, що вимагає спритності”, який у своєму складі теж має компонент *slon*. У контексті передано лише зміст цього фразеологізму без використання його компонентів. Таким чином, під дією дотепно створеного постконтексту, яким є алюзія на відомий загалу фразеологізм *biti kao slon u trgovini porculana*, де автор подає коментар до слова-компонента *slon*, значення цього компонента трансформується, перетворюється у буквальне, і у свідомості реципієнта постає *slon* (слон) як тварина великих розмірів, здатна до руйнації. Ця трансформація відповідним чином впливає на метафоричну семантику всієї ФО.

Узагальнення для метафоричного позначення поняття “перебільшувати” відбулося на основі асоціювання чогось малого, незначного, неприємного (прикрості, клопоту), з якого штучно створюється велике, вагоме (клопіт, проблема). В контексті відбувається спочатку реалізація нормативного фразеологічного змісту, а згодом він наче набуває додаткових смислових відтінків: велика штучно створена проблема, про яку йдеться у статті і яка уособлена в компоненті *slon*, здатна спричинити значні неприємні, небажані наслідки.

Часткова подвійна актуалізація також виникає у випадках, коли автор вводить у контекст слова, пов’язані спільною темою зі структурним елементом ФО в його прямому лексичному значенні: *Sve što se zbiva kao da želi upozoriti kako je moglo i izostati, ali je ipak trebalo donijeti i ostaviti svoju opeku u toj gradnji kule u zraku* (Slobodna Dalmacija, 12.01.2003). Тут трансформовано ФО *graditi kule u zraku* (буквально – будувати повітряні замки) у значенні “захоплюватися нездійсненими планами”. Часткова подвійна актуалізація створена завдяки використанню в частині контексту, що передує фразеологізмові, слів *donijeti i ostaviti svoju opeku* (принести і залишити свою цеглину). Вони розвивають тему будівництва.

Отже, повна подвійна актуалізація створюється внаслідок структурно-семантичних видозмін фразеологізму. У текстах хорватських газет такі семантичні трансформації ФО спричинені низкою чинників: розширенням їх матеріальної форми атрибутами, які адресант приєднує до субстантивних компонентів ФО; контамінацією двох ФО, внаслідок чого адресат асоціює фразеологізм з вільним словосполученням, від якого походить; граматичними перетвореннями (зміна морфологічних категорій компонентів і типів речення); риторичними фігурами. Всі застосовані прийоми посилюють експресивні, емоційно-оцінні семи конотативного макрокомпонента значення фразеологізмів, спричиняючи прагматичну дію на адресата.

Часткова подвійна актуалізація у хорватських газетних текстах створюється шляхом застосування до фразеологізмів прийому розширення словами вільного вжитку, які приєднуються до субстантивних компонентів і конкретизують їх (явище, яке позначають прототипи цих компонентів); використання стилістичного прийому коментування одного зі складових елементів ФО; вживання слів, тематично пов’язаних із лексичним значенням компонента ФО.

При частковій подвійній актуалізації мовні засоби, використані для семантизації компонентів ФО, можуть впливати на денотативне значення цих ФО (надавати додаткову смислову інформацію).

Реалізація подвійної актуалізації у фразеологізмів, позбавлених генетичних прототипів, має вплив і на конотативне значення ФО: активізує оцінні семи, створює емоційну

напругу і внаслідок цього збільшує інтерес адресата до повідомлення. Це пояснюється тим, що реальність існування приписується явищам (їх позначено етимонами ФО), логічно позбавленим реального підґрунтя.

Подальше вивчення семантичних трансформацій фразеологізмів у хорватських публіцистичних текстах дасть можливість дослідити інші прийоми видозміни ФО та виявити особливості ФО, які проявляються при трансформаціях.

SEMANTIC MODIFICATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE CROATIAN NEWSPAPERS

Nataliya KHOROZ

*L'viv Ivan Franko National University
19, Sichovyh Striltsiv str., Lviv, 79000
Department of Foreign Languages*

The author searches the peculiarities of utilizing of basic methods in author's individual modifications of idioms in Croatian language which are widely used in Modern Croatian newspapers. The idioms which meaning has been transformed in texts are analyzed in details.

Key words: modification, phraseological units, double actualization.

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2007
Прийнята до друку 26.10.2007